

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

Róka fogta csuka

MIÉRT GYENGE ÉS SZŰK A MAGYAR KÖZÉPOSZTÁLY,
ÉS MITŐL VÁLTOZHATNA MEG MINDEZ?

Mert hogy a magyar középosztály gyenge is, meg szűk is. Vagyis, pontosabban, egy bizonyos definíció szerint széles ugyan, de gyenge, egy másik definíció szerint pedig lehet, hogy vannak erős tagjai, de ők nagyon kevesen vannak. Erről szól ez az írás. Meg arról, hogy véleményem szerint miért is alakult ez így.

De kezdjük az elején. Közepe mindennek van, a jövedelemel-
oszlásnak is. A középérték körül, az annál mondjuk húsz szá-
zalékkal följebb és lejjebb levőket elnevezhetjük (jövedelmi) kö-
zéposztálynak. Ez a népesség Magyarországon – nemzetközi
összehasonlításban is – viszonylag széles. Nálunk a népesség kb.
egyharmada lakozik ebben a jövedelmi sávban, ami több, mint
az európai országok többségében, de persze kevesebb, mint pár
skandináv országban.

A baj az, hogy ez az így definiált közép gyenge, jövedelme a
decens léthez nem elégséges, és nincsenek tartalékai egy akár
kisebb jelentőségű válsághelyzet kezelésére sem: a magyar jö-
vedelmi középosztály háromnegyedének gondot okozna egy
váratlan kiadás (drágább autóalkatrész, tönkrement mosógép,
csőtörés stb.) fedezetének az előteremtése, mintegy kétharma-
da, habár szeretne, nem engedhet meg magának egy egyhetes
külföldi nyaralást, egyharmadának probléma a rendszeres hús-
fogyasztás stb. (Tóth, 2015a, 2015b) Akiknek ekkora arányban
ilyen gondjaik vannak, azok számára tulajdonképpen nem is
megfelelő címke a „középosztályi” elnevezés.

Azok viszont, akik – egy hagyományos középosztály-definícióhoz illeszkedve – elég megtakarítással és folyó jövedelemmel rendelkeznek a fenti kiadások fedezéséhez, viszonylagos biztonságban tudhatják magukat időskorukra, betegségük idejére, képesek gyermekeiket jó színvonalon taníttatni, és még a lakásuk is megfelelő minőségű – kevesen, és nem is középen vannak ma Magyarországon. Egymást követő szociológiai vizsgálatok szerint ez utóbbi, tehetősebb csoport valahol ott kezdődik, ahol, alulról kezdve a névsorolvasást, a népesség kétharmada már véget ért. A szociológiai értelemben vett középosztály tehát ott kezdődik, ahol a relatív értelemben definiált jövedelmi középosztály véget ér.

Lehet, hogy mást is lehetne még találni az okok között, de szerintem az alábbi elemzésben felbukkanó öt tényező mindenképpen ott kell hogy legyen annak magyarázatában, miért alakult így mindez.

Az első egy történelmi közhely: a középosztály Magyarországon soha nem volt igazán erős. A magyar társadalmat a két világháború között erős vagyonkoncentráció, a kis- és középvállalati szektor alulfejlettsége, az ország kétharmadának elvesztését követően nagy mértékben funkciótlan és deklasszálttá váló, de jelentős súlyú közbürokrácia jellemezte. A gyenge középosztály (már akkor is) egyszerre volt oka és következménye a befagyott társadalmi viszonyoknak, az átfogó, az országot a nyugati társadalomfejlődéshez hasonló pályára állítani szándékozó társadalmi reformok elmaradásának. Hogy is lehetett volna erős a középosztály egy olyan társadalomban, ahol az akkor még domináns agrárszektorban a földtulajdonosok fél százaléka az összes földbirtoknak csaknem a felét birtokolta, miközben a mezőgazdaságból élők kétharmadának egyáltalán nem volt földtulajdona (lásd Andorka, 1982: 33–34). Nyilván nem lehet erős középosztályról beszélni ott, ahol a pénzügyi és ipari szektorokat mintegy 50 család birtokolta, miközben a közepes vállalkozások gyakorlatilag hiányoztak. A korszak végén pedig a náci megszállás a zsidó-

sággal együtt a polgárosult középosztály jelentős részét is megsemmisítette.

A második ok: a háború utáni orosz megszállás alatt kiépített rendszer kifejezetten olyan hatalmi struktúrát teremtett, amelyben a középosztály nem a rendszer oszlopaként, hanem éppenhogy annak ellenségeként volt beállítva. Az idővel létező szocializmussá szelidült proletárdiktatúra, miközben a kezdetekben jelentős csoportos társadalmi mobilitást, területi átrendeződést és bizonyos mértékű modernizációt ért el, a középszernek teret adott ugyan, de az egyéni vagyonosodásnak, a független középosztályi egzisztenciák tömeges kialakulásának lényegében útját állta, vagy legalábbis csak abban a mértékben tűrte, hogy a háború után kialakult geopolitikai leosztás társadalmi és legitimációs feltételei még éppen meglegyenek.

Ahogy azt Kolosi (1987: 196) leírta, a nyolcvanas években a magyar társadalom tagjainak mintegy kétharmadát jellemezte az ún. státus inkonzisztencia. Mindez természetesen elsősorban, ha lehet egyáltalán ebben az időszakban ezt a fogalmat használni, a „középosztályt” érintette. A társadalmi szerkezet tetején mintegy hatszázaléknyi konzisztens elitet lehetett találni, akik minden tekintetben az elithez tartoztak, a társadalom alján mintegy húszszázaléknyi konzisztensen deprivált csoport helyezkedett el, miközben a köztes társadalmi csoportok kulturális, anyagi és lakásviszonyaikat tekintve inkonzisztens pozíciókat foglaltak el: az egyes társadalmi dimenziókban különböző helyzetben voltak. Mindezt még jelentősen formálta a széles körű újraelosztási rendszer, amely a hiánygazdaság (Kornai, 1980) körülményei között sok esetben nem tompította a társadalmi különbségeket, hanem, különösen a központilag kontrollálható erőforrások (lakás, jó minőségű egészségügy stb.) esetében egy másik szempont, a lojalitás mércéje szerint módosította őket (Szelényi, 1990).

A rendszerváltáshoz kapcsolt egyik pozitív várakozás az volt, hogy a piacgazdaságba és demokráciába történő átmenet egyben

a középosztály megerősödését (?) – megteremtését (?) is magával hozza majd. Mivel azonban a tulajdonosi középosztály gyakorlatilag nem létezett, vagy legalábbis nagyon erőtlen volt, az intellektuális középosztály viszont csak szelektíven és korlátozottan volt érdekelt a piaci viszonyok térnyerésében (különösen azokban a közszektorokban, oktatásban, egészségügyben, kultúrában, ahol az állami szerepvállalástól maga is nagyobb biztonságot és beleszólást remélhetett; Kolosi és Tóth, 2012), az átmenet ebből a szempontból felemásra sikerült. Miközben a gazdaság és a politika működésmódja viszonylag gyorsan átalakult, és a magyar viszonyokra hamarosan illettek a piacgazdaság és a demokrácia meghatározásai, a társadalomszerkezetet továbbra sem az erős középosztály által dominált „terhes babapiskóta” (Kolosi, 2000) alakzata jellemezte.

Időzzünk el kicsit ott, hogy mi is történt az átmenet során, és mindez hogyan érintette a középosztály kialakulását/megerősödését! Mindenekelőtt rögzíteni kell, hogy Magyarországon a rendszerváltást nem a mélyben fölgülemlett feszültségeket felszínre hozó, erőteljes és magának teret követelő polgárság kényszerítette ki, hanem sokkal inkább az történt, hogy a növekedési tartalékaik már sokkal korábban felemésztő, az utolsó tíz évét gyakorlatilag csak túléléssel töltő, a válságról válságra evickélést nagyobb baj nélkül kizárólag az egyre növekvő külső eladósodás segítségével finanszírozni képes ország hatalmi elitje mögül kizuhant egyetlen jelentős külső támasza, a Szovjetunió. A magyar átmenet jelentős karaktereleme volt a külső eladósodottság, amelyről némi erőtlen hezitálás után a magyar elit úgy döntött, hogy nem az átütemezéssel vagy a nem fizetéssel járó rázósabb utat választja, hanem a belső folyamatok időszakos megszorításokkal tarkított menedzselése, a vagyonelemek és piacok értékesítése révén igyekszik „kinnőni” a rendkívül nagy GDP-arányos kamatterheket.

Bár általában nem mondható el a magyar privatizációról, hogy a „külföldnek történő kiárusítás” jellemezte volna, azért összes-

ségében nem eredményezte sem a kis- és középvállalati szektor elégséges mértékű megerősödését, sem az erős közalkalmazotti osztály létrejöttét, sem pedig általában az erős középosztály létrehozását (Mihályi, 2010). A folklórbán „spontán privatizációnak” nevezett, a szocialista vállalatok menedzsmentjének első vagy második vonala által levezényelt tulajdoni átalakulás, bár valamelyest erősítette a magyar tulajdonosi középosztályt, természeténél fogva nem tudott tömegesen közép-egzisztenciákat teremteni. Az Antall-kormány e-hiteles, kárpótlási jegyes kísérlete a nemzeti középosztály megteremtését szolgálta ugyan, de egyfelől nem tudta teljesen kifutni magát, másfelől határozott eredményei ellenére sem tudott tömeges hatást elérni. Ráadásul a következő (Horn Gyula által vezetett) kormányzat a tőkehiányos nemzetgazdaság, a jelentős adósságheggyel küszködő államháztartás kontextusában a privatizációs folyamat felgyorsítását egyes szektorok nagy cégeinek egyben való értékesítésével látta megoldhatónak. Mindez sok pozitív eredménnyel járt (egyszeri jelentősebb privatizációs bevételek az államháztartásnak, gyors lebonyolítás stb.), a tulajdonosi középosztály megerősítését azonban csak nagyon áttételesen (például egyes magyar beszállítók megerősödése révén) segíthette, ha egyáltalán segítette.

A tulajdoni átalakulás számottevő külföldi működőtőke-beáramlást, új technológiai eljárásokat, jelentős fejlesztéseket hozott a magyar gazdaságba. A termelékenységjavulás pozitív oldalát mindannyian élvezhettük, közvetlenül a szolgáltatások színvonalának javulása, közvetve pedig a potenciális GDP-pálya emelkedése és más hatások révén. Látni kell ugyanakkor, hogy a jelentős technológiai platformváltás és hatékonyságjavulás összességében negatív hatásokkal is járt. Miközben az ún. szocialista berendezkedés időszakában a magyar gazdaság jelentős technológiai lemaradást halmozott fel, elavult és alacsony hatékonyságú iparszerkezetet konzervált, a rossz hatékonyság egyik oka/velejárója éppen az volt, hogy látszólag sok embernek

tudott látszólag termelő munkát adni, ezáltal kvázi elrejtve a magyar munkásság rosszul képzett, nyelveket nem beszélő, alkalmazkodásra jelentős mértékben képtelen részét. A privatizáció, a gazdasági rendszerváltás és a magyar gazdaságra elég brutális következményeket is ráengedő csődtörvény egy csapásra láthatóvá tette, és kapun belülről kapun kívülre helyezte a munkanélküliséget. Most már jól látható, hogy akkoriban az egymást követő kormányzatok rosszul kalibrálták, hogy a munkahelyrombolás és a munkahelyteremtés között milyen ösztönzőkkel és átképzési lehetőségekkel lehetne a produktív világba átmenteni a kiszorított tömegeket (Köllő, 2009). Egészen biztosan ez volt az egyik oka a torzult magyar társadalomszerkezetnek: „alulról” nagy tömegű deprivált rétegek alakultak ki, akiknek fölfelé, egy bármilyen szempontból is decensnek tekinthető középosztályi lét felé történő mozgáslehetőségei minimálisra szűkültek. A mai magyar középosztály relatív gyengeségének harmadik legfontosabb okát tehát éppen a rendszerváltást követő (hatékonyság, makromutatók, nemzetközi felzárkózás stb. szempontjából egyenként sikeresnek tekinthető) évtized fejleményeire kell visszavezetnünk.

Ez mind nem lenne akkora gond, ha időközben a magyar politika jól meg tudta volna oldani azt a feladatot, hogy miképpen lehet a járadékosok országát az erős tulajdonosi és képzettségi polgárság által dominált középosztály országává átfordítani. De, legalábbis rövid távon, (mostanáig) nem sikerült megoldania. És ez a negyedik ok. Ha abból a klasszikus politikafelfogásból indulunk ki, hogy egy igazi baloldali politika szavazótáborát jelentős mértékben az állami juttatásokból élő járadékosok (nyugdíjasok, segélyezetttek), valamint az adófizetői pénzekből megrendelt szolgáltatások beszállítói (közalkalmazottak, közhivatalnokok, állami beszállítók, egészségügyi és oktatási szakemberek stb.) adják, akkor talán nem erős azt mondani, hogy a baloldali kormányzatok eleinte nem is nagyon akartak változtatni ezen

a helyzeten. Később pedig az történt, hogy a szocialisták ellenzékét akkor még egy zászló alá gyűjteni képes Fidesz 2002 után bekövetkezett populista fordulata (petíciók, nemzeti konzultációk, államháztartási reform elleni megnyilvánulások, „szociális” népszavazási akciók stb.) előbb „kilopta” a szavazótábort a szocialisták alól, majd pedig a gazdasági válság idején, és főleg a 2010-es győzelem után a kormánypárt lényegében a saját szavazótáborra fogságába került. Egyre abszurdabb újraállamosítási kísérletekkel, mentőakciókkal, központosításokkal, néha akaratlanul, máskor kifejezetten akarva hozott létre olyan helyzeteket, ahol a háztartások egyre nagyobb mértékben függtek magától az államtól (járadékosként, közalkalmazottként, köztisztviselőként, állami pályázati pénzekre utazó vállalkozókként stb.), miközben az efféle intézkedésekkel tüzdelt programot a propaganda éppen a középosztály megerősítéseként állította be.

A középosztálynak persze szerves része a közalkalmazotti réteg is, sőt egy erős közalkalmazotti és közhivatalnoki réteg talán a középosztály egyik legfontosabb bázisa minden mai nyugat-európai demokráciában is. Mivel azonban Magyarországon a közszektorok (államigazgatás, oktatás, egészségügy, szociális szféra stb.) reformja az egyes területeken különböző okok miatt, de nagyjában-egészében azért mégiscsak elmaradt, ezek a szektorok sem tudnak a stabil középosztály bázisává lenni. Ezekben a szektorokban még ma is jelentős részben olyan állapotok uralkodnak, mint a nyolcvanas években a rendszerváltás előtti szocialista nagyvállalatokban (túlfoglalkoztatás, rossz munkaszervezés, nem szakmai előrelépési kritériumok stb.). Az egészségügyben és az oktatásban (csakúgy, mint az államigazgatásban) még ma is sokan keresnek keveset. Hosszan lehetne listázni azokat a foglalkozásokat, amelyeknek a művelői Nyugat-Európában stabil középosztályi életfeltételeket tudnak teremteni, nálunk viszont a velük elérhető életszínvonal a deprivációs lét határát súrolja. Csak két példával élve: a magyar tanári fizetések a fel-

sőoktatást végeztek magyarországi átlagfizetéseinek körülbelül felét tesz ki (ez az OECD-ben a második legalacsonyabb, lásd OECD 2014: 455), az orvosok nemzetgazdasági átlaghoz vett keresetei pedig Magyarországon a legalacsonyabbak az OECD országok között (lásd OECD 2013: 75). Miközben bizonyos tipikus középosztályi foglalkozásokban (például orvosok esetében) Magyarországon kb. a nemzetgazdasági átlag másfélszeresét lehet elérni, ez az arány az OECD országok többségében legalább kétszeres. Egy luxemburgi ápolónő, aki a luxemburgi átlagfizetésnél körülbelül negyven százalékkal keres többet, kvalifikálhat arra, hogy középosztályinak tekintsük, de a magyar átlag nyolcvan százalékát kereső magyar kollégájáról mindezt már nem lehet elmondani (OECD 2013: 81).

Középosztályinak lenni persze nemcsak azt jelenti, hogy decens jövedelmünk van, hanem azt is, hogy többé-kevésbé stabilak az életkörülményeink, kiszámítható az életpályánk. Ebben a tekintetben megint egy furcsa paradoxont láthatunk. Magyarországon a rendszerváltás során a régi szakszervezetek súlyosan diszkreditálták magukat és elvesztették tagságukat, újjak ugyanakkor nem tudtak igazán megerősödni, ezért a szakszervezeti szervezettség rendkívül alacsony maradt. Nálunk a sztrájkok és egyéb munkaügyi akciók száma is végig rendkívül alacsony volt a rendszerváltás során. Ugyanakkor a magyar munkaügyi szabályozás egészen a legutóbbi időig meglehetősen erős volt, gazdaságpolitikai szempontból talán túlzottan is akadályozva a reformokat, megnehezítve az elbocsátásokat és új felvételeket, gátolva ezáltal a gazdaság hatékony alkalmazkodását. Témánk szempontjából mindezt valahogy úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a magyar munkaügyi szabályozás a foglalkoztatottságon belül tartott sok közalkalmazottat és közszférában foglalkoztatott munkavállalót, de mivel ezt a védelmet sokaknak biztosította, nem vált lehetővé, hogy a fenti kategóriák jövedelmei valódi középosztályi létet biztosítsanak ezeknek a csoportoknak.

A 2010 utáni új munkaügyi szabályozás mindehhez annyit tett hozzá, hogy a munkaerőpiaci flexibilitást növelte ugyan, egyúttal viszont csökkentette is a munkahelybiztonságot. Ma tehát egy elvileg középosztályi foglalkozást űző magyar munkavállalónak a jövedelmei úgy maradtak relatíve alacsonyok, hogy közben a munkahelybiztonsága is romlott. A közalkalmazotti réteg változatlanul nagy létszáma, de minden látszat ellenére alacsony egzisztenciális és szakmai biztonsága a hazai középosztály gyengeségének ötödik oka.

Összefoglalva tehát: Magyarországon gyenge és szűk a középosztály. Ez régóta így van, és ebben a rendszerváltáshoz kapcsolt pozitív várakozások ellenére sem történt jelentős változás. És ha mindez így van, akkor egy furcsa helyzettel, egy „róka fogta csuka” szituációval állunk szemben. Ha annak, hogy a dolgok Magyarországon nagyjából tizenöt éve elkezdtek elromlani (márpedig elkezdtek: Kolosi és Tóth, 2012), oka volt az, hogy nem volt erős és független középosztályunk, amely lerázhatta volna magáról a számára nem megfelelő perspektívákat kínáló politikai elitet, akkor most miben lehet reménykedni?

Irodalom

- Andorka R., 1982: *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*, Budapest, Gondolat.
- Kolosi T., 1987: *Tagolt társadalom*, Budapest, Gondolat.
- Kolosi T., 2000: *A terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalmi szerkezete*, Budapest, Osiris.
- Kolosi T.–Tóth I. Gy., 2012: Előszó, in Uők (szerk.), *Társadalmi riport 2012*, Budapest, Társi, 7–15.
- Kornai J., 1980: *A hiány*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- Köllő J., 2009: *A pálya szélén. Iskolázatlan munkanélküliek a poszt szocialista gazdaságban*, Budapest, Osiris.
- Mihályi P., 2010: *A magyar privatizáció enciklopédiája. 1–2. [Encyclopaedia of the Hungarian Privatization. 1–2.]*, Budapest, Pannon Egyetemi Kiadó–MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- OECD, 2013: *Health at a glance. OECD indicators*, Paris, OECD.
- OECD, 2014: *Education at a glance*, Paris, OECD.
- Szelényi I., 1990: *Új osztály, állam, politika*, Budapest, Európa.
- Tóth I. Gy., 2015a: *Jövedelem-eloszlás 2009–2014 között*, in Szivós P.–Tóth I. Gy. (szerk.), *Jól nézünk ki (...?!) Háztartások helyzete a válság után. Társi Monitor jelentések 2014*, 11–44.
- Tóth, I. Gy., 2015b: *In search of the middle class: Hungary*. Paper prepared within the frame of the ILO project on „The long trends in the world of work and effects on inequalities and middle-income categories”. Kézirat.